

TRADIȚII ISTORICE ROMANE ÎN ISTORIA SERVICIILOR DE INTELLIGENCE

ROMAN HISTORICAL TRADITIONS IN THE HISTORY OF INTELLIGENCE SERVICES

Bogdan Muscalu*

Abstract

The Roman Empire had a Secret Service, organized in two parts: one was military and the other one was civilian. These parts served indirectly the Emperor. The main troops engaged in the intelligence products were the *frumentarii*, the *speculatores*, *exploratores* and Praetorian Guard. The creation of the *frumentarii* like a component of “Roman Secret Service” is mentioned in the Reign of Hadrianus and this form was perpetuated till Diocletianus. The last one transformed the troops in the *agentes in rebus*. We discuss in this material only the Pricipate’s “Intelligence Service”.

Keywords: *frumentarii*, *speculatores*, *exploratores*, *delatores*, Roman Empire, Dacia province.

Imperiul Roman, prima mare putere din istorie, cu evoluție seculară, nu putea atinge stadiul de superputere militară fără un serviciu de informații. Despre existența lui s-au făcut puține referiri în literatura istorică de specialitate, iar pentru prezența unor elemente ale „serviciului secret roman” în mediul provincial se cunosc doar câteva studii.

Cu toate acestea, vom încerca să trasăm principalele structuri angrenate în activitatea de *intelligence*, în baza izvoarelor antice - epigrafice/arheologice, literare - și a istoriografiei moderne și contemporane.

„Serviciul secret” al Imperiului Roman are drept componente o parte militară și una civilă, amândouă supuse indirect împăratului. Au fost identificate la nivelul activității de *intelligence* un număr de categorii militare implicate în culegerea de informații, în transmiterea lor, cât și în măsurile luate atunci când situația o cerea. În această categorie se încadrează *frumentarii*, *speculatores*, garda pretoriană, *exploratores*.

* Centrul de Studii de Istorie și Arheologie „Constantin Daicoviciu” din Timișoara - CSIATim (Universitatea de Vest din Timișoara); doctor în istorie

Rolul cel mai important revenea *frumentarii*-lor. Părerile referitoare la activitatea, atribuțiile și organizarea lor sunt împărțite, istoriografia contemporană înregistrând vii dispute. Cercetătorii au conchis că ei reprezentau un „serviciu secret”. Studiile întreprinse de R. Paribeni¹, Alfred von Domaszewski², W. Sinnigen³, J. C. Mann⁴ și N. B. Rankov⁵ au trasat liniile de studiere și organizare a acestei categorii speciale a structurilor statului roman. Pentru spațiul românesc, o contribuție lăudabilă este cea a lui S. Pribac, care reușește un prim studiu exhaustiv asupra mențiunilor epigrafice despre *frumentarii* și a rolului lor în provincia Dacia⁶.

Inscripțiile care pomenesc rangul de *frumentarius* sunt reduse numeric, fiind descoperite, în general, în jurul castror diferitelor legiuni. Perioada lor de datare este cuprinsă cronologic pe parcursul secolului II și secolul III p.Chr.

Indiciile unei forme de spionaj și informare existau încă dinaintea Principatului, dar nu în modul organizat, cu înțelesul modern. Situația politică complexă din secolului I p.Chr., teama unor împărați de a nu cădea pradă unor comploturi sau autoritarismul au dus de multe ori spre paranoia, fiind utilizate informații false sau neverificate, ce însemnau pentru acuzat, de obicei, condamnarea la moarte. Mijloacele de coerciție ale împăratului erau armata, garda pretoriană și asasinii plătiți. Crimele abominabile, eliminarea presupușilor opozanți sau a contracandidaților coincid cu înțelesul actual al poliției politice. Augustus, Tiberius, Caligula, Nero, Domițianus sunt câteva exemple dintr-un șir lung de împărați romani care au folosit informații sau au creat informații în servirea intereselor proprii sau pentru menținerea frânelor Imperiului Roman.

Situația incertă și fragilitatea poziției de la începutul domniei lui Hadrianus, până la anihilarea „complotului celor patru consulari”, îl fac pe urmașul lui Traian să pună bazele unui serviciu, inițial de curierat, care să înlocuiască utilizarea gărzii pretoriene în scopul amintit, printr-o rețea de atașați militari cu rol de spioni, specializați în culegerea de informații, în destabilizarea de situații în câmpurile operative și manipularea unor persoane din conducerea teritoriile

¹ R. Paribeni, *Dei Milites Frumentarii dell' Approvvigionamento della Corte Imperiale*, în *Röm Mitt*, 20/1905, p. 310-320.

² A. von Domaszewski, *Die Rangordnung des römischen Heeres*, Koln – Graz, 1967, p. 34-35, 104.

³ W. G. Sinnigen, *Two Branches of the Late Roman Secret Service*, în „AJPh”, 80/1959, p. 238-254; W. G. Sinnigen, *The Roman Secret Service*, în „C.J”, 57/1961, p. 65-72; W. G. Sinnigen, *The origins of the frumentarii*, în „M.A.A.R.”, 27/1962, p. 213-224.

⁴ C. Mann, *The Castra Peregrina and the „peregrini”*, în „Z.P.E.”, 74/1988, p. 148; J. C. Mann, *The Organization of Frumentarii*, în „Z.P.E.”, 74/1988, p. 149-150.

⁵ N. B. Rankov, *Frumentarii, The Castra Peregrina and The Provincial officia*, în „Z.P.E.”, 80/1990, p. 176-182.

⁶ S. Pribac, *Despre frumentarii în Dacia Romană*, în „B.C.S.S.”, 2/1996, p. 123-127.

vizate⁷. Rose Mary Sheldon susține înființarea serviciului secret roman organizat militar de către Domițianus. Ipoteza este interesantă datorită utilizării unor elemente de poliție secretă de către împăratul amintit împotriva opozanților, dar nu se cunosc izvoare scrise și arheologice care să confirme supozițiile autoarei⁸. Conversia *frumentarii*-lor în serviciu secret și teama pe care aceștia o inspirau oamenilor sunt indicii ale folosirii lor pentru represiune politică. Aceste lucruri vor fi uitate în timpul domniei lui Antoninus Pius, domnie caracterizată prin libertate și încredere⁹. Stilul de guvernare al lui Antoninus Pius și ulterior al lui Marcus Aurelius par să fi influențat transformarea *frumentarii*-lor din poliție politică într-un „serviciu de intelligence”, cu limitele temporale ale termenului în sine. Etimologia termenului de *frumentarii* indică rolul inițial al categoriei militare, asigurarea cu *frumentum* a armatei romane - aprovizionarea cu cereale¹⁰. Faptul în sine va reprezenta o acoperire în activitatea de informații a militarilor amintiți.

Tot Hadrianus a dat o lege prin care centurionii să fie strict de origine italică. În timpul domniei lui Septimius Severus, un *centurio frumentarius* putea deveni *hastatus*, iar rigurozitatea privind originea lor încetează¹¹.

La început, rolul fundamental al *frumentarii*-lor era cel de a transmite mesajele între împărat și provincii, după cum reiese din opera lui Casius Dio și dintr-o inscripție funerară de la Salona: „... sau la istoricul roman¹²; și *cucurrit frumentarius* în piatra tombală¹³. În relatările despre viețile lui Maximus și Balbinus, *Scriptores Historiae Augustae* amintește „*scriptum est praeterea ad omnes provincias missis frumentariis*”¹⁴, iar o inscripție din Appia (Asia) se referea la o scrisoarea a împăratului Phillipus Arabs către M. Aurelius Eglectus transmisă de un *frumentarius*¹⁵. În *SHA, Vita Hadriani* este amintit un *frumentarius* trimis să îl

⁷ *SHA, Vita Hadriani*, 10, 2 - 11, 1; Syme 1988, p. 159-160; A. R. Birley, *Hadrian to the Antonines*, în „C.A.H.”, 11/2008, p. 137.

⁸ R. M. Sheldon, *Intelligence Activities in Ancient Rome : Trust in the Gods, but Verify*, London - New York, 2005, p. 250-251, bazându-se probabil pe informațiile lui Tacitus, *Agricola*, 40, 1; 41, 4.

⁹ Birley *art. cit.*, p. 153.

¹⁰ M. Bunson, *Encyclopedia of The Roman Empire*, ediție revizuită, New York, 2002, s.v. *frumentarii*, p. 211.

¹¹ Pribac, *art. cit.*, p. 124-125.

¹² Cassius Dio, *Istoria Romană*, LXXIX, 14.1; 79, 15.1; 79, 39.3.

¹³ *CIL III*, 2063 = *ILS 2370*.

¹⁴ *SHA, Vita Maximi et Balbini*, 10.3; cf. Herodian, *Istoria Imperiului Roman după moartea lui Marcu Aureliu*, VII, 7.5; În secolul IV, *frumentarii* sunt identificați cu *agentes in rebus* sau *veredari*, cf. Sancti Hieronymus, *Abdiam*, 1 în <http://www.thelatinlibrary.com/Hieronymus.html> (20.11.2009).

¹⁵ *CIL III*, 14191: „*Julius P]hi[lippus P. F. Aug.] M. Au[r. Eglecto] pe[r] Didymum mili[t]e[mf]rum(entarium)*”.

spioneze pe un proeminent senator roman, iar în biografia lui Macrinus și Claudius, militarii sunt asimilați spionilor imperiali. Ei apar ca asasini în serviciul împăratului în relatările despre Commodus, Iulianus și Pescenius Nîger, fenomen amintit și de Herodian despre încercarea lui Septimius Severus de a-l elimina pe Clodius Albinus¹⁶. În secolul III p.Chr., numele acestui corp special acumulasă o reputație negativă¹⁷, care va duce în final la reforma lui Dioclețian¹⁸.

Studiile întreprinse de cercetătorii epocii romane imperiale au stabilit unele elemente specifice. Astfel, cartierul general al *numerus frumentariorum* era *Castra Peregrina*, aflată pe Mons Caelius, în Roma¹⁹. Săpăturile arheologice au reliefat dimensiunile barăcilor din *Castra Peregrina*, care puteau adăposti aproximativ 400 de militari, deci 12-13 din fiecare legiune a Imperiului²⁰. Comandantul lor era un *princeps peregrinorum*, militar cu gradul și statutul unui centurion senior. Următorii în ierarhia „serviciului” se situau *subprinceps* cu grad de centurion, celelalte oficii atestate epigrafic în Roma incluzând gradele de *optio peregrinorum*, *canaliclarius* și *aedilis castrorum*. Ofițerii de informații, *frumentarii*, erau trimiși în provinciile Imperiului, unde operau sub conducerea propriilor centurioni (sau șefi direcți), *centuriones frumentarii*²¹.

Avem indicii despre existența unor *stationes*, în apropierea Romei Aeterna, atribuite *frumentarii*-lor, dar acestea lipsesc cu desăvârșire în provincii. Baze ale serviciului existau în capitalele provinciilor sau pe lângă sediile de legiuni din capitalele militare provinciale: un *frumentarius* pus în fruntea unei închisori din Ephesus²²; un *frumentarius* servind în staff-ul guvernatorului Pannoniei Inferior, aparent însărcinat cu construcția unei *schola* la Aquincum pentru *speculatores* din legio I Adiutrix și legio II Adiutrix²³; un *centurio frumentarius* pus de detașamentele legionare să se îngrijească de refacerea zidurile orașului Salona, capitala provinciei Dalmația²⁴.

O vie dispută a creat ipoteza că *frumentarii* au servit în *officium consularis* al guvernatorilor de provincie, A. Von Domaszewski aducând argumente în favoarea acesteia, iar J. C. Mann și N. B. Rankov susținând că nu sunt destule dovezi, în ciuda faptului că ei au fost transferați în *officium* după lăsarea la vatră

¹⁶ Spioni: *SHA, Vita Hadriani*, 11; *Vita Macrini*, 12; *Vita Claudii*, 17.1; cf. Cassius Dio, *Istoria Romană*, LXXVIII, 17.1.; asasini: *SHA, Vita Commodi*, 4.5; *SHA, Vita Iuliani*, 5.8; *SHA, Pescenius Niger*, 2.6, cf. *CIL X*, 6657 = *ILS 1387*; Herodian, III, 5.4-5.

¹⁷ Cassius Dio, *Istoria Romană*, LXXIX, 15.1.

¹⁸ Aurelius Victor, *Liber de Caesaribus*, 29, 44.

¹⁹ Ammianus Marcellinus, *Istoria Romană*, XVI, 12, 66: „*in castris peregrinis, quae in monte sunt Caelio*”.

²⁰ Sheldon, *art. cit.*, p. 251.

²¹ J. C. Mann, *The Organization of Frumentarii...*, p. 149.

²² Ephesus, capitala Asiei cf. *CIL III*, 433 = *ILS 2368*.

²³ *CIL III*, 3524 = *ILS 2375*.

²⁴ *CIL III*, 1980 = *ILS 2287*.

sau pentru merite deosebite. Asemănătoare este și avansarea unui *frumentarius* în *officium tribunus legionis*: doi *frumentarii* din legio VIII Gemina și legio XXII Primigenia, înregistrați ulterior drept centurioni în cadrul aceluiași legiuni²⁵. Nici cartierul general al „serviciului secret”, Castra Peregrina, nu face excepție. Sunt atestați *frumentarii* ridicați la rangul de *optio peregrinorum* și *centurio frumentarius*²⁶. Pentru merite deosebite și loialitate, *frumentarii* erau avansați din anturajul guvernatorului direct de către împărat. Aceștia puteau fi promovați prin statutul de *speculator* în centurionat, devenind eligibili pentru avansare în *Castra Peregrina*, alături de alții care nu fuseseră implementați ca și spioni („cârțițe”) în anturajul guvernatorului provinciei. *Frumentarii* care operau sub ordinele directe ale unui centurio, care răspundea în fața împăratului, puteau nu numai să aresteze²⁷, ci și să ucidă la ordin²⁸. Promovarea unui centurion îi garanta accesul la o funcție deschisă ordinului ecvestru.

J. C. Mann își fundamentează teoria pe o listă de la Lambaesis, păstrată parțial și care cuprindea persoanele din *officium*-ul legatului Numidiei, datată la începutul secolului III p.Chr²⁹. După patru *speculatores* și 30 de *beneficiarii consularis* sunt enumerați șase *candidati* și cinci *ex-frumentarii*, *quaestionarii*, cinci *beneficiarii sexmestris* și un *haruspex*³⁰. Alte epigrafe latine înregistrează promovări ale unor persoane de la rangul de *frumentarius* la cel de *beneficiarius consularis*, indicând o promovare în *officium consularis*³¹. Acei *candidati* sunt văzuți a fi pe lista de așteptare pentru eliberarea unui post de *beneficiarius*, asemeni foștilor *frumentarii*³².

Considerăm că, deși aparențele indică apartenența lor la *officium*-ul guvernatorilor, rostul lor era altul. Ei răspund doar în fața persoanei împăratului, pentru care realizau culegerea de informații, aveau misiuni secrete sau asigurau curieratul sarcinilor specifice pentru guvernatorul provinciei. Nu negăm faptul că beneficiarul unor informații prețioase era și guvernatorul, reprezentantul împăratului în teritoriu.

²⁵ *CIL* XIII, 8282; *ILS* 9279; *AE* 1930, 151 = *AE* 1938, 20; *CIL* XIII, 668.

²⁶ Pentru *optio peregrinorum* a se vedea *CIL* XI,1322; pentru *centurio frumentarius*: *CIL* III, 2063; *CIL* VI, 36853 (posibil centurion în legiune).

²⁷ Eusebius, *Istoria Ecleziască*, VI, 40.

²⁸ *SHA*, *Didius Iulianus*, 5, 8 cu *CIL* X 6657 = *ILS* 1387, *AE* 1945,80

²⁹ Domaszewski, *op. cit.*, p.34; J. C. Mann, *The Organization of Frumentarii...*, p. 149-150.

³⁰ *AE* 1917, 18,57.

³¹ *CIL* II, 4154 = *ILS* 2369; *CIL* III, 3020; *CIL* VIII, 17627.

³² Trei inscripții atestă existența unui *beneficiarius consularis ex frumentario*. Promovarea în cadrul *officium consularis*: la rangul de *beneficiarius consularis*: *CIL* II, 4154; *CIL* III, 3020 = *ILS* 10057 (ex fru(mentario) bf. cos.); *CIL* VIII, 17627 (e]x frumen[t]ario bf cos); *AE* 1917/18, 57 indică cinci ex fru(mentarii); Spomenik 71, 1931, no. 209 (bf cos ex fru(mentario)); la rangul de *commentariensis*: *CIL* XIII, 1771, *apud* N. B. Rankov, *Frumentarii, The Castra Peregrina...*, nota 19, p. 180.

Revenind la trimiterea în teritoriul Imperiului Roman a „ofițerilor de informații”, au fost cercetate mai multe astfel de cazuri fiind amintiți în: legio VII Gemina (Hispania Tarraconensis), un *centurio frumentarius* în I Adiutrix (Pannonia Superior), în Noricum, unde a fost transferată legio II Italica în 171 p.Chr.; un *frumentarius* al legiunii I Adiutrix și un *centuriones frumentarii* din legio III Cyrenaica (Arabia) și legio II Traiana (Egipt) în Dalmatia; *frumentarii* din legio I Italica (Moesia Inferior) și legio X Fretensis (Syria Palaestina) în Achaia; *frumentarii* din legio VIII Augusta (Germania Superior), X Gemina și I Adiutrix (Pannonia Superior), din legio VI Ferrata (Syria Palaestina), un *centurio frumentarius* al legio XIII Gemina (Dacia) în Asia³³. Precizăm că fiecare provincie militarizată avea, aproape întotdeauna, câte un *frumentarius* la una din legiunile staționate³⁴.

În Dacia romană nu lipsesc mențiunile membrilor serviciului secret roman. Prima atestare documentară a unui *frumentarius* în provincia Dacia este reprezentată de epigrafa de la Apulum, care îl pomenește pe Ti. Claudius Vibianus, *centurion frumentarius* în legio XIII Gemina. Inscripția se datează în timpul domniei împăratului Publius Aelius Hadrianus, deci între anii 117-138 p.Chr.³⁵. Pentru legio III Flavia este atestat un *centurion frumentarius*, C. Titius Ianuarius, originar din Camulodunum (Britannia), răposat la Drobeta. Aceasta se datează din perioada domniei împăratului Hadrian³⁶. La Ulpia Traiana Sarmizegetusa întâlnim într-o inscripție funerară un *miles frumentarius*, răposat la 19 ani, Publius Antonius Victor, din legio VI Victrix. Cronologic, poate fi încadrată pe baza analizei onomastice, în perioada de domnie a împăratului Gordian Tres, deci în intervalul 239-244³⁷.

Două inscripții vorbesc despre combatanți ai legio XIII Gemina Severiana. Prima inscripție descoperită la Sarmizegetusa îl amintește pe Caius Iulius Valerianus, *frumentarius* și *decurio* al Coloniei sus-menționate o ridică spre onoarea lui Caius Iulius Valerius, fost beneficiar consular, *decurion* și *duumvir* în

³³ N. B. Rankov, *Fumentarii, The Castra Peregrina...*, nota 6 cu toate mențiunile epigrafice, p. 177.

³⁴ Singura excepție de la regulă apare în Dacia, cf. *CIL* III, 1474 (VI Victrix from Britain); *IDR* II, 35 (un centurion al legio III Flavia - Moesia Superior) și în Numidia, cf. *CIL* VIII, 2867 (legio V Macedonica din Dacia); un militar din legio VI Victrix a fost comemorat de tatăl său, ceea ce denotă o comemorare din partea familiei, cum apare și în inscripția de la Drobeta, *apud* N. B. Rankov, *Fumentarii, The Castra Peregrina...*, nota 7, p. 177.

³⁵ *CIL* III, 7041.

³⁶ *IDR* III, 35.

³⁷ *IDR* III/2, 379. Este un caz distinct datorită vârstei ofițerului roman de informații. Se poate afirma că încadrarea în unitatea specifică se realiza de timpuriu. Nu se cunosc cauzele decesului tânărului, fapt care lasă loc de interpretări.

Sarmizegetusa Metropolis³⁸. Poate fi încadrată cronologic în perioada anilor 222-235 p.Ch., cunoscându-se faptul că Severus Alexander este cel care acordă orașului Sarmizegetusa epitetul de „metropolis”. A doua provine de la Roma, fiind o inscripție ridicată de Marcus Aurelius Sphaenitus, în onoarea lui Severus Alexander, împreună cu un coleg frumentar, din legiunea VIII Augusta. În aceeași inscripție apare și menționarea unei „statio” a colegiului de frumentari³⁹. Ea este databilă în perioada 222-235 p.Chr. Cognomen-ul Sphaenitus este de origine greco-orientală.

Marcus Aurelius Berulus este al patrulea *frumentarius* aparținând legiunii XIII Gemina. Numele său apare într-o inscripție funerară din Roma⁴⁰. Ținând cont de faptul că Septimius Severus este primul împărat care permite accesul elementelor nelatine în pozițiile cheie ale armatei și administrației romane, monumentul epigrafic se poate data după anul 193 p.Chr.

Considerăm că divulgarea identității ofițerilor în timpul activității nu era dorită din cauza riscului deconspirării. Acest fapt reiese din mențiunile acestei ocupații în inscripții funerare, mai rar în inscripții onorifice, și aceasta numai după părăsirea armatei sau îndeplinirea unei misiuni la sediul unei legiuni. Membrii acestei categorii militare specializate care au decedat la Roma au fost comemorați de *frumentarii* legiunilor din provincia în care au servit⁴¹. Asemănările cu *speculatores*, cu care își desfășoară activitatea în strânsă legătură, reprezintă indicii ale apartenenței lor la serviciul secret roman și la activități specifice frontului secret.

Cealaltă categorie implicată în serviciul secret roman ca și componentă militară este reprezentată de *speculatores*. Aceștia reprezentau un departament special al gărzii pretoriene, care a fost creat inițial în scopul curieratului, cercetării și spionajului. Era echivalentul serviciului intern de informații, angrenați în contraspijonaj, interceptări, informări. *Speculatores*, alături de compartimentul format din *questionarii* au primit o reputație sinistră, aceea de asasini plătiți și torționari în slujba împăratului roman⁴². Nevoia unui asemenea corp special era una firească, cunoscând numeroasele funcții non-militare ale gărzii imperiale. Se pare că împărțeau cartierul general - *Castra Peregrina*, cu *frumentarii*.

Cu timpul, *speculatores* au devenit familiari cu intrigile de la palat datorită informațiilor accesate. De numele lui Lucius Aelius Seianus, prefectul praetoriului

³⁸ IDR III/2, 113.

³⁹ Pribac, *art. cit.*, p. 123-124.

⁴⁰ CIL IV, 3356.

⁴¹ N. B. Rankov, *Singulares Legati Legionis...*, p. 167; P. Faure, *Les Centurions Frumentaires et le Commandement des Castra Peregrina*, în *Mélanges de l'Ecole française de Rome, Antiquité*, 115/2003, p. 411.

⁴² M. Bunson, *op. cit.*, s.v. *speculatores*, p. 512.

în timpul lui Tiberius este legată și prima utilizare a acestui corp militar în spionaj, asasinat politic ori pentru torturi crude.

Accesul în rândul *speculatores* era condiționat de proveniența din rândul veteranilor cu mai mult de cinci ani în serviciu⁴³. În timpul lui Nero, prefectul paetoriului - Ofonius Tigellinus s-a folosit de speculatori pentru a-și vâna inamicii, mai ales pe membri conspirației lui Piso. Pentru folosirea lor în intervențiile dure există mențiuni în timpul lui Vespasian, Titus și Hadrianus. După apariția *frumentarii*-lor, *speculatores* nu au mai fost implicați decât rar în culegerea de informații, ei acționând drept poliție politică. Se constată că, pe baza informațiilor culese de *frumentarii*, *speculatores* luau măsurile punitivă⁴⁴. Un fapt istoric amintește utilizarea de către Publius Attianus Acilus, prefectul pretorienilor lui Traian și a urmașului său, a unor agenți speculatori trimiși împotriva rebelilor în timpul lui Hadrianus. Prin folosirea lor au fost executați cei patru generali participanți la acel „complot al consularilor”⁴⁵. Și exemplele ar putea continua.

În cadrul *officium*-ului guvernatorului de provincie, speculatorii au servit drept curieri, spioni, dar și forță de represiune împotriva oricărui act de nesupunere. Proveniți din garda pretoriană, deci soldați de elită, se raportau mereu la conducătorul suprem - împăratul. Din numeroasele exemple de măsuri punitivă din operele antice observăm că acești *speculatores* îndeplineau ordinele cu promptitudine⁴⁶.

În Dacia romană sunt menționați epigrafic un număr de aproximativ cinci *speculatores*, la Apulum funcționând o *schola speculatorum* la sfârșitul secolului II p.Chr, o asociație sau colegiu al militarilor activi pe lângă castrarele legionare⁴⁷. Celelalte patru epigrafe din Dacia sunt databile în secolul III p.Chr.

Din studierea izvoarelor literare și a izvoarelor epigrafice a rezultat faptul că acțiunile celor două mari categorii informative, componente ale serviciului de informații roman sunt strâns legate: *frumentarii* acționând, în principal, în culegerea informațiilor, iar *speculatores* în cele represive.

Nu vom insista prea mult asupra celorlalte unități implicate în culegerea de informații și le vom trece în revistă rolul, ele fiind subiectul de discuție al unui alt material. Astfel, categoriile prezentate anterior au ca beneficiar al activității informative persoana împăratului și aparatul de stat, unitățile militare specializate de mai jos având rol pe câmpurile de bătaie.

⁴³ M. Clauss, *Untersuchungen zu den principales des römischen Heeres von Augustus bis Diocletian. Cornicularii, speculatores, frumentarii*, Bochum, 1973, p. 82-109.

⁴⁴ Sheldon, *art. cit.*, p. 278.

⁴⁵ *SHA, Vita Hadriani*, 10, 2 – 11, 1; Birley 2008, p. 137-138.

⁴⁶ N. B. Rankov, *Frumentarii, The Castra Peregrina...*, nota 26 cu toată bibliografia, p. 180-181.

⁴⁷ IDR, II, 141; *CIL* III, 7741 = 14479: *schola speculatorum* (Apulum, circa 198-199 p.Chr.).

Exploratores par a aparține mai degrabă unui serviciu de informații extern sau al serviciului de informații al armatei. Ei erau organizați în unități de cavalerie ușoară compuse din barbari, servind sub conducere militară romană⁴⁸. *Exploratores* sau *numeri exploratorum* erau cercetași, desfășurând acțiuni de informare, recunoaștere și patrulare în timpul expedițiilor militare, în zonele de frontieră ale Imperiului, în *Barbaricum* și alte teritorii inamice țineau sub observație triburile sau statele vecine⁴⁹. În Dacia sunt cunoscute trupele de cercetași organizate în numeri: *Numerus Exploratorum Germanicianorum* (Orăștioara de Sus) și *Numerus Exploratorum Britannicianorum* (Cigmău), ultimii fiind transformați în enigmatică *pedites et equites singulares* de la Apulum (posibil *Numerus Singulariorum Britannicianorum*, garda guvernatorului Daciei)⁵⁰. Unitățile de tip *numerus* nu erau numai unități neregulate formate pe principiu etnic, ele constituind și unități cu misiuni speciale, după cum rezultă din exemplele redade anterior: *frumentarii*, *pedites et equites singulares*, *statores* etc⁵¹. Bazându-ne pe textul *Istoriei Romane* a lui Ammianus Marcellinus, observăm o diferențiere clară a activității informative îndeplinită de *exploratores* și cea de *speculatores*. *Exploratores* desfășurau acțiuni de cercetare, ca unități operative, penetrând adânc în teritoriul inamic, spre deosebire de *speculator* care acționa „acoperit” și solitar⁵². Opera antică face numeroase referiri la culegerea de informații a trupelor de cercetași, aceștia fiind numiți: *excursatores*⁵³, *procuratores*⁵⁴ și *proculcatores*⁵⁵.

Garda pretoriană și *equites singulares* asigurau corpul de pază al împăratului, respectiv al guvernatorilor de provincii, fiind trupe de elită. Garda pretoriană cuprindea zece cohorte milliară și număra aproximativ 10.000 de soldați. Pe lângă rolul de pază și protecție a împăratului, participau la parade militare, dar s-au dedat și la asasinat și crime. Conducătorul lor era *praefectus praetorio*, care răspundea în fața împăratului. Puterea acumulată în timp de praefectul praetoriului a fost cauza multor uzurpări și comploturi, căzând victime împărații pe care îi aveau în pază. Garda pretoriană a fost creată de Octavian Augustus, având garnizoana în *Castra Praetoria* din Roma. Implicațiile

⁴⁸ P. Southern, *The Numeri of the Roman Imperial Army*, în *Britannia*, 20/1989, p. 110-112, 124-126; P. Southern, *The Roman Army*, Santa Barbara, 2006, p. 227, cu toate discuțiile.

⁴⁹ *ERE*, s.v. *exploratores*, p. 205.

⁵⁰ R. W. Davies, *Singulares and Roman Britain*, în *Britannia*, 7/1976, p. 134-144; M. Speidel, *Exploratores: mobile elite units of Roman Army*, în *Epigraphische Studien*, 13/1983, p. 63-65; Rankov N. B. Rankov, *Military Forces*, în *The Cambridge History of Greek and Roman Warfare*, vol. II, p. 55, 72.

⁵¹ P. Southern, *The Numeri of the Roman Imperial Army*, în *Britannia*, p. 84.

⁵² A. D. Lee, *Information and frontiers. Roman foreign relations in Late Antiquity*, Cambridge 1993, p. 171.

⁵³ Ammianus Marcellinus, *Istoria Romană*, XXIV, 1, 2.

⁵⁴ Ammianus Marcellinus, XXV, 8, 4.

⁵⁵ Ammianus Marcellinus, XXVII, 10, 10.

permanentelor comploturi și uzurpări, venalitatea pretorienilor au dus la desființarea ei și distrugerea castrului din Roma de către Constantin cel Mare⁵⁶.

Pe câmpul de luptă sunt documentate și alte unități militare cu rol de culegere de informații strategice, necesare succesului militar. Informațiile culese la fața locului erau apoi adunate și diseminate în cadrul statului major roman⁵⁷.

Atragem atenția asupra unor personaje a căror importanță poate fi presupusă, nu și demonstrată clar. *Interpretes* erau persoane care intermediuau tranzacții comerciale, utilizați și ca traducători în relațiile Imperiului cu populațiile translimitane. Recrutați pe plan local, *interpretes* sunt prezenți atât în mediul civil, cât și în mediul militar, în Roma și în mediul provincial⁵⁸. În provincii, mai ales cele de graniță, aceștia erau integrați corpului de *apparitores* de pe lângă guvernatori. *Itinerarium Antonini* amintește acei *interpretes singularum linguarum*. Alte atestări apar la Quintus Curtius Rufus, Rufinus, Isidor din Sicilia, Orosius și Ulpian. Pentru interpreții din sfera armatei romane sunt revelatoare informațiile autorilor antici. Un pasaj din Caesar amintește cazul lui C. Valerius Procillus și M. Metius, trimiși să discute cu Ariovistus, dar și să culegă informații, pe care să le raporteze. Relatarea omului de stat roman precizează și pericolul la care au fost expuși cei doi⁵⁹. Relevanți în prezenta dezbateră sunt interpreții din zona de *limes* cu *Barbaricum*: *limes*-ul renan și *limes*-ul danubian. Cazul lui Marcus Ulpius Celerinus, atestat într-o inscripție de la Brigetio (Pannonia Inferior), constituie un argument al prezenței dacilor până în Slovacia, dar și rolul său deosebit: „*sal(ariarius) legionis I Ad(iutricis) p(ia) f(idelis) interpretex Dacorum*”⁶⁰. Celerinus este pus în contextul luptelor cu barbarii din timpul lui Caracalla și Maximinus Trax, el fiind angajat civil al legiunii⁶¹.

La Aquincum (Pannonia Inferior) este atestat Marcus Aurelius Flavius, *interpes Germanorum*⁶² și Caius, *interpretex Sarmatarum*⁶³. Amândouă personajele au calitatea de a fi în *officium consularis*, servind în staff-ul guvernatorului⁶⁴. Pe

⁵⁶ N. B. Rankov, R. Hook, *The Praetorian Guard*, în *Osprey Military. Elite Series*, 50, London, 1994, p. 4-62.

⁵⁷ Informațiile adunate de *venatores* și *exploratores*. Alte unități militare cu atribuții în supraveghere și culegere de informații staționate în teritoriile sarmaților din *Barbaricum*-ul vest dacic, în timpul lui Diocletian, sunt *vigiles* menționate în *Notitia Dignitatum, Occ.* XXXII, 41 – XXXIII, 48 apud Lee 1993, p. 179-180.

⁵⁸ G. Stoian, *Interpretes în lumea romană*, în SCIVA, 58, nr. 1-2/2007, p. 165.

⁵⁹ Caesar, *De Bello Gallico*, 47, 4-6.

⁶⁰ *IDRE*, II, 273.

⁶¹ Stoian, *art.cit.*, p. 168-169.

⁶² *CIL III*, 10505.

⁶³ *CIL III*, 14349.

⁶⁴ N. J. E. Austin, N. B. Rankov, *Exploratio: Military and Political Intelligence in the Roman World from the Second Punic War to the Battle of Adrianople*, London 1995, p. 89.

baza surselor narative despre utilizarea lor în mediul militar, se observă că activitatea interpreților nu se limita doar la tradus, ei putând fi folosiți și în scop de spionaj. Avantajele sunt lesne de înțeles: deși romanizați, provin din aceste populații barbare; cunoscându-le limba, portul și obiceiurile, se puteau integra conspirat în mediul barbar și astfel, informațiile culese „la cald”, putând avea un caracter deosebit pentru armata și diplomația romane. Din lipsa unor dovezi clare privitoare la activitatea interpreților, ideea o propunem ca ipoteză de lucru.

În culegerea de date despre teritoriile din afara *orbis Romanus*, un rol l-au avut negustorii, angrenați în comerțul transfrontalier cu populațiile barbare. *Negotiatores* se deplasau în scopuri materiale în afara graniței, dar permanentizarea acestor rute comerciale a creat necesitatea marcării lor pe suporturi cartografice - hărțile. Aceste *itinerarii* aveau marcate distanțele dintre localități, cursurile de apă, drumuri de acces. Este foarte posibil ca *negotiatores* să fi furnizat autorităților militare romane informațiile necesare întocmirii acelor *itinerarii picti*. Acțiunile militare romane în teritoriul inamic în scopul cuceririi sau pedepsirii indică o cunoaștere precisă a terenului, a căilor de comunicații, a centrelor fortificate inamice și a distanțelor calculate în *milia passum*⁶⁵. Un exemplu relevant îl avem în cele două războaie daco-romane, când armatele lui Traian înaintează pe coloane spre centrul de putere din zona Munților Șureanu.

Componenta civilă este bine documentată în istoriografia antică, fiind bazată pe delatori și delațiune. Autorii latini amintesc numeroasele acte de delațiune, unele veridice, altele inventate, îndreptate împotriva unor demnitari, a unor persoane publice, a creștinilor din Imperiul Roman. *Delatores* erau informatori sau acuzatori în Roma, iar acțiunile lor se bazau pe două legi - *lex Papia Poppaea* (legea privind conspirațiile) și *lex Iulia de maiestate* (legea trădării). Civili sesizau autorităților fapte și informații care puneau în pericol persoana împăratului⁶⁶. Pe lângă sesizarea inițială, ei ofereau probe și depuneau mărturie în procesele de delațiune. Așa se face că în perioada Principatului, în urma sesizărilor unor delatori, făptuitorii erau acuzați de trădare sau complot, în conformitate cu „*lex maiestatis*”, acuzații fiind, de cele mai multe ori, judecați și condamnați⁶⁷. Pedepsele erau extrem de dure: de la condamnarea la moarte și confiscarea averii sau a unei părți din aceasta, la exil și amenzi usturătoare.

⁶⁵ B. Salway, *Travel, Itineraria and Tabellaria*, în *Travel and Geography in the Roman Empire*, London – New York, 2001, p. 22-26; J. Coulston, *Transport and Travel on the Coloumn of Trajan*, în *Travel and Geography in the Roman Empire*, London – New York, 2001, p. 125-126.

⁶⁶ *ERE*, s.v. delatores, p. 171.

⁶⁷ *Maiestas* reprezintă conceptul roman de trădare, iar din secolul I a.Chr. este arma tiraniei imperiale. *Maiestas* a fost inclusă în *Lex Appuleia* (103 sau 100 a.Chr.), iar mai apoi în *Lex Iulia maiestatis*. Din epoca augustană, *maiestas* era asociată și cu persoana împăratului, insulta directă a acestuia echivala cu o crimă egală cu *perduellio*.

Procentul din averea condamnaților (până la 25% din avere), pe care îl obțineau delatorii, a dus la multe acte de denunț mincinos sau la apariția unor delatori de profesie. Aceștia serveau ca agenți de informații ai împăratului, ai praefectului praetoriului sau ai unor demnitari influenți⁶⁸. W. T. Sinnigen îi numea pe cei care culegeau informații – *curiosi*, echivalând cu delatorii, și nu cu *frumentarii*, cum credea autorul⁶⁹. Mulți împărați romani au luat măsuri împotriva denunțurilor false și, în sensul acesta, există numeroase mențiuni ale autorilor antici. Ofițerii romani și delatorii implicați în actele de mai sus practicau, în fapt, poliția politică aflată în slujba împăratului.

În viziunea noastră, categoriile militare romane cu caracter special, implicate în munca de informații, au îndeplinit acțiuni împotriva dușmanilor interni și externi, dar au acționat și ca o poliție politică. Misiunile lor complexe au necesitat abordarea unor forme noi, cu reminiscențe în contemporaneitate, iar când condițiile istorice au cerut-o s-a trecut la reorganizarea segmentelor informative ale Imperiului Roman. Considerăm că „serviciul secret” roman și-a pus amprenta asupra vieții politice și militare a Imperiului, influențând evoluția instituțională și istorică a statului roman. Manipularea datelor și informațiilor, coroborarea lor au determinat reacții ale împăraților împotriva dușmanilor personali sau ai statului, iar informațiile militare, care cuprindeau atât date despre forța inamicului, cât și studii de teren și amplasamente fortificate, au garantat avantajul tehnico-tactic al armatei romane pe câmpurile de luptă. Deși formele contemporane de intelligence sunt net superioare celor dezbătute, observăm cutume perpetuate din secolele I-III p.Chr. și menținute, într-un mod sau altul, de-a lungul secolele de către moștenitorii latinătății europene.

⁶⁸ *ERE*, s.v. delatores.

⁶⁹ Tertullian, *De fuga in pers.*, 13, 3, susține că acești *curioși* și *beneficiarii* aveau liste ale creștinilor; W. G. Sinnigen, *The Roman Secret Service*, în *CJ*, 57/1961, p. 72.